

probleem. Uit onderzoeken in Twente blijkt dat vrouwen in de fabriek vaak langer doorwerkten en eerder aan de slag gingen dan officieel was toegestaan, bijvoorbeeld door te werken buiten de fabriek. Het Ziekenfonds van Enschede en Lonneker gaf gehuwde vrouwen geen looncompensatie of vergoeding voor verloskundige hulp en kraamzorg. Ongehuwden kregen soms 50 procent van hun loon doorbetaald. Elders in Nederland kwam looncompensatie sporadisch voor. Regelingen voor kraamzorg verschilden sterk per plaats, en waren vaak gebaseerd op liefdadigheid.

In 1913 had de ARP'er Talma al looncompensatie opgenomen in zijn plan voor een Ziektewet. Onenigheid over de uitvoering verhinderde echter de aaname van die wet. Met de invoering van de Ziektewet in 1929 kregen gehuwde werkende vrouwen voor het eerst een uitkering in verband met moederschap: verloskundige hulp en twaalf weken zwangerschaps- en bevallingsverlof werden vergoed. Opvallend was dat zwangerschap daartoe voor de wet aan ziekte werd gelijk gesteld. Ook nu kreeg het economisch burgerschap vorm door een zelfstandig recht op uitkering. Delen van de vrouwenbeweging hadden aanvankelijk aparte zwangerschapsondersteuning bepleit voor alle vrouwen, inclusief huisvrouwen, buiten de ziektewetregelingen. Voor een dergelijk maternalistisch beleid, als invulling van 'zorgend burgerschap' was evenwel weinig steun.

Ongehuwde vrouwen kregen bij de bevalling 80 procent van hun loon als een arts hen arbeidsongeschikt verklaarde. Nederland week met het onderscheid tussen gehuwde en ongehuwde vrouwen af van omringende landen. De politieke conservatief-confessionele krachtsverhoudingen zijn hier debet aan. Ook bij deze wet waren veel vrouwen uitgesloten, zoals de dienstbodes, meewerkende echtgenotes in kleine bedrijven, en vrouwen die onregelmatig werkten. Zo wordt de casus besproken van een zwangere vrouw die een zaterdag vrij nam om haar zieke moeder te helpen en daardoor haar recht op een uitkering verspeelde. De volgende werkdag kreeg zij namelijk een nieuw contract en daarmee was zij te kort in dienst om aanspraak te kunnen maken op vergoeding. Het is ontvullend te constateren dat in de jaren dertig maar ongeveer 800 vrouwen per jaar vergoeding kregen rond hun bevalling. Daar komt bij dat werkgevers steeds vaker vrouwen voor de bevalling ontsloegen om de kosten te drukken.

Niettemin betekenden beide wetten een belangrijke vooruitgang. Van der Kleins empirische aanpak maakt het mogelijk eerdere studies te relativeren waarin de controle door de staat of de dominantie van het mannelijke kostwinnersmodel als uitgangspunt worden genomen. Haar onderzoek naar burgerschap-in-de-praktijk is zowel voor historici, juristen als sociale wetenschappers interessant, ook wanneer zij niet tot de liefhebbers van feministische theorievorming behoren.

Carla van El
Vrije Universiteit Amsterdam

Geert H. Janssen, *Creaturen van de macht. Patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664)* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005) 304 p. ISBN 9053567879. Tevens verschenen als proefschrift aan de Universiteit Leiden 2005.

Bij het bestuderen van machtsverhoudingen binnen middeleeuwse of vroegmoderne elites komt veelvuldig het begrip patronage voor. Geert Janssen promoveerde in 2005 op een proefschrift dat handelt over patronage, of cliëntelisme, bij stadhouder van Friesland Willem Frederik van Nassau (1613-1664). Het voorliggende boek is een enigszins bewerkte versie van dit proefschrift. Janssen stelt zich in de traditie

van het patronage- en eliteonderzoek van historici als Kettering en Kooijmans. Omdat hiërarchische patronagenetwerken niet goed pasten in het oude beeld van de egalitaire en tolerante Republiek in de Gouden Eeuw en wellicht eerder als 'middeleeuws' werden beschouwd, is daar tot dusver weinig aandacht aan besteed. Janssens werk voorziet daardoor in een lacune in de vaderlandse geschiedschrijving.

Er is sprake van patronage als een hoger geplaatst persoon, de patroon, een lager geplaatst persoon, de cliënt, van begerenswaardige middelen als een baan, geld of bescherming voorziet in ruil voor loyaliteit en steun. Deze wederkerige relatie was zelden geformaliseerd of uitgeschreven en berustte voornamelijk op ongeschreven regels. Volgens Janssen is patronage immers de kunst van het zich binden en verplichten van mensen, wat doorgaans niet geëxpliciteerd wordt op papier. Meestal was er sprake van een getrapte vorm van patronage, waarbij een makelaar bemiddelde tussen de patroon en de cliënt. De makelaar was vaak patroon van de cliënt en gaf hem toegang tot de middelen van zijn eigen patroon. Zonder een patroon of makelaar was het moeilijk om carrière te maken aan het hof van een vorst of hoge edelman of in een ambtelijke hiërarchie. Zonder een schare cliënten was het lastig om ergens een sterke machtsbasis te hebben, zoals Willem Frederik schreef over zijn aantreden als stadhouder van Friesland in 1640.

Janssen ziet bij patronage geen vast getimmerd rollenpatroon, maar een variatie gerelateerd aan de verschillende situaties waarbinnen de contacten tussen de verschillende partijen plaatsvonden. Hij probeert in zijn verhaal vooral te achterhalen wat het nu betekende voor de mannen in zijn boek om patroon, makelaar of cliënt te zijn in een bepaalde situatie. Janssen schetst aan de hand van voornamelijk autobiografische aantekeningen van Willem Frederik de rol die patronage in zijn loopbaan innam. Deel I gaat over de manier waarop Willem Frederik de rol van patroon aannam, toen hij ondanks concurrentie van zijn machtige verwant Frederik Hendrik in Friesland stadhouder werd. Het overnemen van bestaande netwerken van zijn broer en het uiteindelijke succes van Willem Frederik als patroon in Friesland komen naar voren. Deel II behandelt Willem Frederik als cliënt aan het Oranjehof in Den Haag. Centraal staan vooral de moeizame relatie van Willem Frederik tot Frederik Hendrik en de betere verstandhouding die hij er op nahield met diens opvolger Willem III. In deel III ten slotte wordt de situatie geschetst na de dood van Willem III, toen Willem Frederik het plotseling zonder patroon moest stellen. Janssen beargumenteert dat Willem Frederik dankzij zijn eigen netwerk in Friesland geen rampzalige gevolgen ondervond van het wegvallen van zijn patroon en zelfs kon profiteren van het machtsvacuüm dat ontstond.

Janssen maakt een onderscheid tussen de 'publieke' en 'private' cliënten van Willem Frederik. De publieke cliënten benoemde hij als stadhouder in openbare ambten, de private cliënten als graaf in zijn eigen hofhouding. De scheiding tussen de cliënten uit de verschillende sferen is moeilijk te maken, omdat ze samen kwamen in het huis van dezelfde patroon. Desalniettemin weet Janssen 'gedifferentieerde patronagenormen' (p. 101) en andere selectiecriteria bij de verschillende clientèles van Willem Frederik te onderscheiden. De rol van patroon die Willem Frederik aannam was daardoor in de verschillende 'sferen' anders. Aan de hand van soms prachtige zeventiende-eeuwse citaten geeft Janssen een levendig beeld van de werking van patronage bij Willem Frederik. Hoewel de auteur zelf al aangeeft dat de casus van Willem Frederik niet representatief hoeft te zijn, krijgen we een goed beeld van hoe patronage in de Republiek kon functioneren.

De mooie aaneenrijging van anekdotes zorgen er helaas niet voor dat de clientèles van Willem Frederik erg goed uit de verf komen. Een aantal cliënten komt uitgebreid

aan bod, maar het relaas wordt grotendeels geschreven vanuit het perspectief van de patroon, zelfs in deel II dat over Willem Frederik als cliënt zou moeten gaan. Janssen geeft nadrukkelijk aan het over personen te hebben en daarom geen ‘façade van tabellen en netwerkanalysen’ (p. 17) op te willen trekken waarachter het individu verscholen blijft. Het een sluit het ander echter niet uit en het is de vraag in hoeverre je geldige uitspraken kan doen over de verhouding tussen een patroon en zijn cliënten zonder de externe karaktereigenschappen van de clientèle te kwantificeren. Op het moment dat Janssen verschillen aangeeft tussen de publieke en private clientèle wat betreft godsdienst of geografische herkomst worden wel voorbeelden gegeven, maar geen cijfers die zijn argumenten sterker hadden kunnen maken. Zo blijft bovendien duister hoe groot die verschillen precies waren. Ook tabellen van de verschillende soorten cliënten en hun relaties met Willem Frederik hadden de zaken kunnen verduidelijken zonder geweld te doen aan het individu.

Ondanks het gebrek aan tabellen en grafieken zijn de argumenten van Janssen overtuigend. Een prosopografische analyse van de cliënten was bovendien wellicht een ‘onmogelijke mogelijkheid’, hoewel Janssen iets meer daarover had mogen schrijven dan dat dergelijk onderzoek ‘aan populariteit (heeft) ingeboet’ (p. 227, noot 19). Desalniettemin denk ik dat als Janssen duidelijker het pad tussen het specifieke en het algemene had bewandeld en de beste vruchten van beide kanten had geplukt de studie aan kracht had gewonnen. Het doel van het werk, meer inzicht geven in patronage in de Republiek van de zeventiende eeuw, is ruimschoots bereikt, zelfs al zijn mogelijkheden tot strakkere analyse wellicht blijven liggen. Hopelijk wordt het beeld van Janssen in de toekomst verder aangescherpt door andere *case-studies*.

Serge ter Braake
Universiteit Leiden

Eero Carrol en Lena Eriksson (eds.), *Welfare politics cross-examined: eclecticist analytical perspectives on Sweden and the developed world, from the 1880s to the 2000s* (Amsterdam: Aksant, 2005) 334 p. ISBN 9052601992

De vroegste wetenschappelijke literatuur over de verzorgingsstaat, of *welfare state*, dateert van het begin van de jaren 1960. Ze werd gevolgd door een tot heden niet aflatende stroom van verder onderzoek. Aanvankelijk werd deze stroom vooral gevoed door economen, sociologen en politicologen. Historici hebben het onderwerp pas later ontdekt. De integratie van de verschillende – met name geschied- en sociaal-wetenschappelijke – methoden van onderzoek is vaak een punt van aandacht geweest. De hier besproken bundel zet dit nogmaals uitdrukkelijk op de agenda.

De samenstellers verwachten de bedoelde integratie – zelfs synergie – van een ‘eclectische analyse’. Daaronder verstaan zij drie dingen. Op de eerste plaats ‘*multi-level analysis*’. Onderzoek naar verzorgingsstaten mag zich niet uitsluitend richten op het macroniveau, of anders gezegd: op het stelsel van verzorgingsarrangementen zoals dit bijvoorbeeld in nationale wetgeving is vastgesteld. Het moet ook aandacht geven aan het mesoniveau (uitvoeringsorganisaties en uitvoering van regelingen) en aan het microniveau (effecten van regelingen voor burgers en reacties van burgers). Daarnaast wensen de samenstellers een ontleding (*disaggregation*) en herdefiniëring van gevestigde analytische concepten, waaronder met name ‘*welfare*’ en ‘*welfare state*’. Het doel is hier feitelijk een historisering van deze en andere concepten, die ze meer bruikbaar